

SPECULUM AL FODER

Philologica: Sèrie Textos, 4

Collecció dirigida per Albert Rossich

Anònim

SPECULUM AL FODER

a cura d'Anna Alberni

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb l'ajut de l'Institut Català de les Indústries Culturals.

La col·lecció *Philologica* forma part del grup Textos Medievals Catalans

Publicat per Edicions Vitel·la
Major, 8. 17141 Belcaire d'Empordà
Tel. i Fax 00 34 972 76 59 13
gemma.garcia@edicionsvitella.com
www.edicionsvitella.com

Primera edició: octubre 2007

© dels textos 2007, els autors
© d'aquesta edició 2007, Edicions Vitel·la

Disseny de la coberta: Marc Vicens
Il·lustració de la coberta: *Tacuinum Sanitatis* (Paris, BNF, Nouvelle acquisition latine 1673, f. 100)

Impressió: Agpograf impressors s.l.

ISBN: 978-84-935295-7-4
Dipòsit legal: GI-877-2007

Sota les sancions establertes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic.

TAULA

Prefaci	7
Introducció	13
Estudi introductori	15
Els manuscrits	25
Notes sobre la llengua	27
Cohesió textual i estil	33
L'establiment del text	40
Criteris de regularització ortogràfica	42
<i>Speculum al foder</i>	45
Apèndix 1	
Llista d'esmenes i comentaris textuais	97
Correccions al ms. A	102
Apèndix 2	
Transcripció del ms. B	105
Postil·la	
L'ús del català en les obres científiques i practiques a finals de l'Edat Mitjana	115
Bibliografia	129

PREFACI

L'acte sexual és una activitat fonamental per a la multiplicació de l'espècie i per a la conservació de la salut i requereix la màxima atenció i cura. Si les dietes ben calculades asseguren una nutrició correcta, el bon ús del sexe completa l'equilibri i l'harmonia de les funcions corporals. Cal sobretot estar informats i actuar assenyadament per prevenir accidents no desitjats que desemboquen en disfuncions. En tal cas caldrà actuar després d'haver fet un bon diagnòstic i aplicar les teràpies que els metges tenen previstes. L'instrument més vistós de l'activitat sexual és el membre viril que, malgrat el seu merescut prestigi, més sovint que no voldríem entra en crisi, perquè sofreix irritacions diverses i alteracions cutànies o perquè no es comporta com s'espera d'ell. Segons l'anònim medieval del llibre que presento, s'esdevé per exemple que «l'arreçar no és perdut de tot, mas que arreça algunes vegades flacament» [13.3]. Per a una situació tan primmirada, el text que teniu a les mans no únicament dona explicacions fisiològiques, relacionades amb la quantitat d'esperma que s'ha despès en activitats anteriors o amb el fum que s'engendra de la digestió de la vianda i del vi, sinó també remeis o consells pràctics, relacionats amb la complexió de cada u (freda, calenta, humida o seca), les dietes i l'ordenament de les activitats del dia (menjar, dormir, copular, treballar: en quina seqüència? Cada dia?).

Doncs ja es veu que a l'edat mitjana les necessitats quotidianes no eren gaire diferents de les del segle XXI. L'*Speculum al foder* és un tractat d'andrologia, perquè la masculinitat sempre ha anat, i va, pel davant, però la feminitat, en el plantejament heterosexual a l'ús, també acaba essent imprescindible, de manera que el compilador del volum es va espavilar a trobar-hi un bon final que parla del sexe de les dones, que l'ha fet famós. L'andrologia inicial, però, és una andrologia aplicada i instrumental, amb presència de recomanacions pràctiques i de receptes, tal com succeeix als regiments de sanitat, que eren unes guies de salut tan llegides als segles passats com ho són ara les revistes i els llibres sobre la vida sana. El fet que el lector actual estigui desconnectat de la medicina galènica pot fer aparèixer aquestes recomanacions i receptes com una desfílada de pintoresquismes més o menys risibles, però no ens ho hem de prendre a la valenta. Penseu que no és altra cosa que l'efecte d'estranyesa que produeix mirar un cosmos on la terra s'està quieta al mig de l'univers i el sol no és més que un planeta que gira al seu entorn.

Les receptes per a píndoles de fabricació casolana o els crestiris (és a dir, les lavatives) porten ingredients familiars, com llet de vaca, cigrons, canyella, llavors d'espàrrec i de naps o gingebre. També porten components misteriosos que els especialistes de vegades

aconsegueixen d'identificar, encara que no sempre arribin a comprendre perquè es recomanen per a una funció concreta. Però tothom entendrà quina és la finalitat de la recepta si hom l'ha presentada com una «medicina provada que multiplica l'esperma e ajuda a esforçar e endreçar la verga molt e fort» [18]. L'oferta i la demanda sobre aquesta qüestió no sembla haver canviat gens del segle XIV ençà, si s'ha de fer cas del producte estrella que ens proposa cada dia el correu brossa dels ordinadors.

L'anònim de l'*Speculum* sap que no n'hi ha prou amb l'andrologia i la higiene íntima masculina perquè, si s'ha d'exercitar el sexe amb les dones sense prendre mal, el mascle «cové que sàpia llus maneres e llurs costumes, e que les maneig e seguezca, per ço que entena ella e açò que més la vença a la voluntat» [48]. El *Liber minor de coitu*, un petit compendi pràctic d'origen àrab, que havia traduït i extractat inicialment, se li ha acabat i el que segueix no sabem d'on ho treu. De fet, ara com ara, s'ha perdut el rastre de la font de la darrera part de l'*Speculum*. Per això el text català és tan citat i ponderat —fins no fa gaire amb aurèola d'escàndol—, perquè és l'únic testimoni medieval del «maneig» de les dones per obtenir satisfacció en el coit, i això implica també el «maneig» recíproc, és a dir les posicions de l'aparellament. «Si l'home acaba tantost e la fembra tart, roman molt escarnida la fembra» [69]. Cert. Però abans d'arribar aquí ja se'ns ha presentat un petit compendi de l'art de seduir a l'estil de l'*Ars amandi* del poeta llatí Ovidi, tan llegida a l'Edat Mitjana. Se'ns hi explica breument com s'ha de comportar el seductor i quina mena d'atencions resulten irresistibles per a les dones. Però quan es tracta de combinar adequadament la galanteria amb la sexualitat, cal conèixer a fons els secrets de la dona. Per exemple saber que «quan la fembra bella s'escalfa, pren molt gran plaser ab lo foder» [61.1]. La predisposició al coit de part de la dona, segons la font de l'anònim, ve «en lo sisè més que és prenys, e aitambé quan ha anat a peu gran pressa, e quan es venguda de llong camí cavalcant» [61.1]. Són dades interessants, que caldria contrastar. Després ja vénen les classificacions d'edats, mides, complexions i les descripcions de les posicions coitals que solen atabalar bastant, amb tants de braços i cames entrelaçats. Són preferibles els consells elementals del paràgraf 69, destinats a resoldre el llastimós problema de l'home que «acaba tantost» —i que el lector farà bé de repassar.

L'*Speculum* es deixa llegir sense ensurts tot i ser un text medieval i mèdic. La temàtica sexual és un al·licient indubtable, perquè no podria dir el mateix de la *Isagoge* de Joannici o dels *Aforismes* d'Hipòcrates, que també són textos medievals i mèdics que conservem en traduccions dels segles XIV-XV. Ja fa més de deu anys que, arran d'un sabàtic que se'm va concedir, em vaig convertir a l'estudi de la tradició científica medieval com a complement de la literària. Quan m'hi vaig posar era un terreny pràcticament verge i la quantitat de textos

desconeguts i desaprofitats pels filòlegs i pels historiadors de la llengua feia feredat. L'Anna Alberni va haver d'encaixar un curs de doctorat sobre textos científics catalans medievals, que vaig impartir a la Universitat de Girona en plena eufòria de catecúmena. M'omple de satisfacció veure que un dels exercicis que vaig encarregar en aquella ocasió, després de passar per l'estadi de tesina, hagi donat lloc a un eruditíssim article a *Llengua & Literatura* i, finalment, a aquesta edició. Direu que el mèrit és de l'anònim, que astutament va afegir al seu tractat d'higiene un compendi cridaner sobre el sexe i les dones, penso, però, que el comparteix almenys al cinquanta per cent amb l'Anna Alberni, que hi ha treballat amb rigor mentre anava esdevenint una professional competent en l'estudi dels textos catalans antics.

Lola Badia

INTRODUCCIÓ

L'Speculum al foder

Fent seu el gust inveterat dels compiladors medievals pel llibre miscel·lani, el responsable de la primera edició impresa coneguda de l'*Speculum al foder*, el bibliòfil Ramon Miquel i Planas, va aplegar en un sol volum, l'any 1917, diverses obres mèdiques dels segles XIV i XV escrites en català. L'edició que en va resultar, estampada en una elegant tipografia gòtica sobre paper de fil i japó, sense indicació de tiratge ni peu editorial, reuneix tots els ingredients per ser considerada un veritable incunable modern¹. No es tracta, però, d'una edició de bibliòfil qualsevol, sinó, en paraules del mateix Miquel i Planas, d'una obra «per a bibliòfils... incondicionals». I és que el contingut d'una de les obretes recollides al volum, amb el títol significativament abreujat de *Speculum*, era d'aquells que aconsellava als bibliòfils en qüestió de protegir el lloc del llibre amb una relligadura de color groc ben eloqüent i de confinar-lo «en un lloch en els llurs armaris a cobert de profanes intervencions».² Totes aquestes precaucions queden justificades si llegim la descripció que feia de l'obra uns anys abans l'arxiver Antonio Paz y Mélia (1897), descobridor del text, en exhumar-lo del ms. 3356 de la Biblioteca Nacional de Madrid:

Sería inconveniente, y hasta ofensivo para la ilustración y experiencia de los lectores, extractar algo de lo mucho curioso que contiene este peregrino Tratado, y menos de las instrucciones que da en las últimas hojas, instrucciones que, con poca diferencia, han de corresponder con las que Aretino daría á Marco Antonio para sus célebres grabados.

Encara avui, sens dubte, allò que més sorprèn el lector que s'endinsa en les pàgines de l'*Speculum al foder* és el fet de trobar-se davant de l'única obra occidental que proposa sense embuts, abans del Renaixement, una art de les postures per al coit i un petit manual de psicologia femenina per a ús de seductors.³ Aquestes característiques, que situen el text a mig camí entre la prosa científica i el discurs eròtic, fan de l'anònim català una obra singular, única en tota la producció europea medieval.

Que ningú no s'enganyi, però. El caràcter llicencios del tema no ens ha de fer creure que tinguem entre mans una obra "llibertina" en el sentit modern de la paraula: cap rastre d'obsenitat, cap intent de desvetllar el plaer estètic en el llenguatge planer i denotatiu fins a l'asèpsia de l'*Speculum al foder*. D'altra banda, i a diferència dels models orientals derivats del taoisme o del *Kamasutra* hindú, l'activitat gestual pacientment catalogada per l'anònim autor del tractat català no sembla tenir cap fi més enllà del pur acompliment sexual en benefici del benestar i de la salut, cap voluntat teleològica de transcendència o d'autoconeixement. I és que

¹ Per a les vicissituds editorials d'aquest volumet, cf. Alborni 2006.

² Cf. Miquel i Planas (1911-1921: I, cols. 23-24).

³ Cf. Jacquart i Thomasset (1989: 137).

el text es troba, de fet, en un territori lingüístic i retòric d'allò més prosaic, el de la literatura científica medieval destinada a la instrucció de nobles curiosos i de burgesos emergents.

L'*Speculum al foder* és un tractat d'andrologia i d'higiene sexual que s'inscriu en la tradició dels regiments de sanitat, un gènere literari mèdic molt popular a l'Edat Mitjana, destinat a proporcionar compendis de regles i consells pràctics per al manteniment de la salut en termes generals o en un àmbit específic. Molts d'aquests manuals, originalment escrits en llatí, es van traduir en llengua vulgar, sovint abreujats o remodelats segons les circumstàncies a les quals el nou producte s'havia d'adaptar. És el cas del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova (c. 1305-1308) i de la seva immediata traducció catalana a cura del cirurgià major de Jaume II, Berenguer Sarriera (a. 1310), una obra que, tant en llatí com en català, es compta entre els textos mèdics més llegits i divulgats a la Corona d'Aragó tardomedieval. De manera semblant, l'*Speculum al foder* es fonamenta en el *Liber minor de coitu* (LMC), tractat anònim d'andrologia confeït a Salern vers el segle XII a partir del *Liber de coitu* de Constantí l'Africà (CLC), que se serveix de fonts àrabs desconegudes (c. 1087).⁴

Aquest, però, no és sinó un dels punts de partida de l'*Speculum*, que conté molts capítols absents als dos tractats llatins, i que s'organitza segons una estructura que sembla original o, si més no, per a la qual encara no s'ha sabut trobar cap model. Els textos científics medievals, com la resta d'obres produïdes en altres camps del saber o de l'art, són fruit d'un sistema de treball a base de fonts o autoritats que se situa lluny del concepte modern d'original: a l'Edat Mitjana, l'adquisició del saber passava per la traducció o adaptació, fins al punt que l'acte de "trelladar" era vist com una forma de coneixement. És per això que l'*Speculum* es pot definir com una obra original escrita en català a partir de fonts llatines, unes fonts que l'anònim autor del text en vulgar de vegades segueix al peu de la lletra (al començament del tractat, per exemple, les seccions [3], [5]-[11] són una traducció bastant fidel del LMC), però de les quals també se sap allunyar quan li convé. L'estructura de l'*Speculum*, en última instància, fa pensar que el text català és el resultat d'una operació més complexa que la simple traducció del LMC: d'entrada, les parts segona i tercera (manual de psicologia femenina i catàleg de postures) no consten en cap dels dos tractats llatins. Un altre argument ajuda a confirmar aquesta hipòtesi: el paràgraf inicial de la Tercera part ([60]), on es fa un ràpid repàs del que s'ha explicat fins a aquest punt, no suposa l'existència de la Segona part, i malgrat això enllaça perfectament amb el contingut del final del LMC, un breu capítol sobre les posicions venèrees i sobre els preparats afrodisíacs (LMC, 6) que l'*Speculum* s'encarrega de desenvolupar.⁵ No hi ha dubte, doncs, que l'autor del text català (o l'autor del seu model) va ampliar i reelaborar el tractat llatí a partir d'altres fonts amb l'objectiu de transformar-lo en una obra capaç d'adaptar-se a unes necessitats culturals noves o, com potser diríem avui, a un sector diferent del mercat editorial.⁶

---

⁴ Per als textos, veg. Montero Cartelle 1987 i 1983. Per a la relació de l'*Speculum* i els tractats llatins, veg. Montero Cartelle (1991: 71-80).

⁵ Cf. Montero Cartelle (1991: 76).

⁶ Veg. el panorama general traçat per Lluís Cifuentes en la Postil·la que tanca aquest llibre.

El pròleg del llibre resulta revelador en aquest sentit: al primer paràgraf de l'*Speculum*, la veu del narrador omniscient que acompanyarà el lector al llarg de tot el tractat es fa corpòria per tal d'aclarir el seu paper de responsable de l'obra i alhora desplegar-ne el programa d'intencions: les raons i la necessitat del llibre («con sia cosa que los llibres qui parlen en molt foder són molts atrobats, mai jo viu d'ells negun compliment en aital fet, ans los trobe desviats e escampats en manera que era major lo dany que havien que lo profit»), el públic al qual s'adreça («e jo quir parlar per açò en aquesta raó e complir e bé declarar per ço que entena tot hom qui el vulle guardar, e que es pusque[n] aprofitar d'ell també los físics e los cirurgians e moltes d'altres gents»), la manera d'exposar i de dividir la matèria amb l'objectiu de fer-la més fàcil d'assimilar («e vull guardar que no haja llongues raons, mas que es pusquen aprofitar de la cura e de l'obra mellor. E fiu-ho per capítols, per ço que sia lleuger de trobar ço que cercaran en aquesta raó»).

Ni una paraula, però, de les fonts utilitzades per l'autor. De fet, l'única referència a una autoritat és l'esment inicial d'un misteriós Albufumet, nom de regust arabitzant, en la primera frase del llibre —una frase que, dit sigui de passada, presenta un problema de cohesió sintàctica que va més enllà del pur fet gramatical: la confusió o fluctuació entre els pronoms de primera i tercera persona en la veu del narrador i en les formes d'adreçament al lector. Però d'això en parlarem més endavant.

L'índex del tractat, dividit en dotze capítols, no conté en els enunciats cap rastre de les parts segona i tercera. Ni el CLC ni el LMC llatins, val a dir, estan provistos d'índex: una altra diferència en relació a l'*Speculum* que dóna la mesura de l'esperit taxonòmic i esquematizador de l'autor català. De fet, tal com expliquen Jacquard i Thomasset (1989: 135-136), encara que l'obreta comparteixi molts punts amb el gènere dels *De coitu* occidentals, el to i el contingut l'acosten, en alguns aspectes, a un tipus de tractats àrabs d'higiene sexual que combinaven els preceptes mèdics, els contes i la farmacopea, i que no es dirigien únicament als metges, sinó a un públic més ampli. En un d'aquests tractats, per exemple, Ibn Falîta, escriptor de la primera meitat del segle XIV, s'entreté explicant històries eròtiques amb valor didàctic, i després estudia les postures que permeten intensificar el plaer dels amants. És probable que aquesta art aconseguís infiltrar-se en el món cristià per camins més o menys recòndits.